

Van Burckhardt tot Burke.
Over de troost en de pretentie van de cultuurgeschiedenis
door Hans Ester

Transparant 13.1 (februari 2002) 4-9

[4] Geen mens valt samen met het ogenblik waarop hij leeft. Het heden gaat altijd gepaard met de herinnering aan het ervaren en met de verwachting van wat morgen of overmorgen, met Kerstmis of volgend jaar zomer staat te gebeuren. Deze schaduw die de mens met zich meedraagt, is gelijktijdig de rijkdom van de menselijke geest. De filosoof Friedrich Nietzsche heeft daarover in zijn beschouwing *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (opgenomen in de *Unzeitgemäße Betrachtungen 1874-1877*) dingen gezegd die tot nadenken stemmen. Waarom laat Nietzsche ons nadenken? Omdat hij het niet los kunnen laten van het verleden als een onafscheidelijke begeleider van het menselijk bestaan beschouwt, als een last, onder het gewicht waarvan een mens kan bezwijken.

Het leven als bestaan in verschillende tijden, kan als zware, maar evengoed als grote rijkdom van het leven worden gezien. Ook Nietzsche ziet het bewustzijn van het verleden niet eenzijdig als iets negatiefs. Hij werkt in zijn beschouwing naar een in zijn ogen gezonde omgang met het verleden toe en daagt zijn lezers uit om de arena van het debat over het nut en het gevaar van het historisch bewustzijn voor het leven te betreden.

De denker Wilhelm Dilthey heeft onze manier van interpreterend begrijpen (*verstehen*) van wat we waarnemen verduidelijkt met behulp van de veranderingen in het beeld van het eigen leven. Geen mens zal ooit zijn/haar leven als een kille keten van oorzaken en gevolgen beschrijven, maar altijd een samenhang tussen de afzonderlijke voorvallen aanbrenge. Deze samenhang tot een zinvol (eventueel: negatief) verband verandert samen met het veranderen van het leven van diegene die het leven probeert te overzien. Zo kan een gebeurtenis in relatie tot de ouders (veroordeling van hun gedrag op zeker moment) op een ander moment (van meer levenservaring) tot begrip en verzoening leiden. Wanneer een mens zelf voor de taak staat om kinderen op te voeden is de vergelijking met de praktijk van de eigen ouders onvermijdelijk. Wanneer wij ons het verloop van een dag uit ons leven voor de geest halen en vooral op dagelijkse patronen binnen het gebeuren letten, dan beseffen we hoe vaak het verleden in het heden wordt geactualiseerd. Voor de supermarkt ben ik een ogenblik lang getuige van een gesprek dat een ouder echtpaar met een eveneens oudere vrouw voert. Het gesprek gaat over ellende van ziekte en narigheid in vroeger jaren. De supermarkt zelf blijkt eveneens een geliefd oord voor het vertellen van levensverhalen te zijn. Een vrouw uit mijn buurt schiet mij aan en leidt het gesprek van de prijs der aardbeien naar de klusjes die haar overleden echtgenoot altijd zo trouw deed. Ze vertelt me ook dat ze zo graag de romans van Emile Zola over het Parijs van de negentiende eeuw leest. Thuisgekomen verdiep ik mij in het nieuwsblad van de 'Fontane-Gesellschaft' en zie dat ik niet de enige ben die zich met het werk van de negentiende-eeuwse hofprediker Emil Frommel bezig houdt. Daarna ga ik de roman van Justin Cartwright over het verzet tegen Hitler lezen. Wanneer ik in de informatie over Cartwrights leven lees dat hij in Johannesburg heeft gewoond, dwalen mijn gedachten af naar mijn eigen Johannesburgse studietijd en stel ik mij de vraag of ik Cartwright ooit op de campus van de universiteit heb ontmoet. Een enkele dag bevat niet alleen vele andere dagen maar ook een grote hoeveelheid verrassende vragen: vragen uit het verleden die tot in het heden reiken. Maar de vragen uit het heden slaan ook bruggen naar de antwoorden uit het verleden. Om dat proces te beschrijven en te beoordelen zijn vakbekwame historici nodig.

Hoe kunnen wij dat permanente leentjebuurt spelen van heden en verleden zo benaderen dat we op het vlak van de theorie grond onder de voeten krijgen? Dat is de kernvraag van dit essay. Ik ben begonnen met Nietzsche, een denker die ook verder in mijn bijdrage een aanstootgevende rol speelt. In het volgende stuk ga ik in op het werk van Burckhardt en Huizinga. Gewapend met hun inzichten signaleer ik de gevaren en de mogelijkheden in de omgang met het verleden. Vervolgens laat ik me aan de hand van Peter Burke door de verschillende opvattingen van cultuurgeschiedenis leiden [5] om met behulp van bepaalde gedachten van Nietzsche over de kritische geschiedbeschouwing tot een conclusie te komen.

De troost van het verleden

Hoe ingewikkeld het verleden ook mag zijn, tegenover het diffuse, vormloze heden heeft dat verleden het voordeel dat het in documenten is vastgelegd. Drie vormen van troost dienen zich door middel van het verleden aan. De eerste troost is de troost van de bevestiging. De geschiedenis kan de eigen levenspraktijk legitimeren. Wanneer de vertegenwoordigers van het verleden een keuze hebben gemaakt die wij ook zouden en wellicht zullen maken, is dat troostend. We zijn niet alleen en voelen ons gesterkt tot de houding 'Hier sta ik, ik kan niet anders'. Wanneer echter de geschiedenis is gestold tot spreekwoorden, anekdotes en aforismen, dan ligt het gevaar op de loer dat zij moeiteloos inzetbaar is in onze moeilijke levenssituatie en ons dienend sterkt en troost. Citeren kan heel snel tot manipuleren ontaarden.

De tweede troost is de troost van de *verbeelding*. Vooral de geschiedenis die door middel van de letterkunde en de kunst in het algemeen tot ons komt, opent zich voor een dialoog met het verleden en geeft ons het troostende gevoel dat het verleden ons waardig acht om als gespreksgenoot te fungeren. Het is heel wat anders om de *Kritik der reinen Vernunft* van Immanuel Kant te lezen dan de opvoering van het blijspel *De jonge geleerde* van Lessing bij te wonen. Bij Kant moet ik mij door een gortdroge taal heen worstelen, die mij bij ieder woord aan de gedateerdheid van de tekst herinnert. Bij Lessing kan ik lachen om de verwaandheid van de jongeman die in de waan leeft dat hij een jonge geleerde is en uiteindelijk met een fraaie intrige op zijn nummer wordt gezet. Kunst die qua ontstaanstijd is gefixeerd bezit de wonderbaarlijke eigenschap om zich op nieuwe situaties en contexten te laten enten. Hoe alleen een mens moge zijn, de romans, toneelstukken, schilderijen en muziekwerken nodigen uit tot gezelschap, tot meepraten of meevoelen. Echter, ook voor deze troost geldt dat hij kan ontaarden tot schijndialoog en totale ontkenning van de vieemdheid die tussen heden en verleden bestaat. Troost vanuit de culturele geschiedenis ja, [6] maar onder het voorbehoud van kennis der spelregels.

De derde vorm van troost is mogelijk de belangrijkste en is tezelfdertijd ten nauwste verbonden met de beide eerstgenoemde troostende effecten. Deze derde mogelijkheid gaat uit van de totaliteit, de compleetheit van het beeld van het verleden. Die compleetheit eist dat historici zich in hun werk niet tot de eenzijdigheid van economische, politieke of sociale geschiedenis beperken. Wie thans probeert om door te dringen tot het verleden, heeft tot taak om alle relevante facetten van dat verleden te erkennen en in hun onderlinge relatie te beschrijven. Wanneer het lukt om een geheel beeld te vormen en de bestaande kennis over het verleden tot een zinvol geheel te integreren, is dit scheppen een kunstzinnige handeling en vooral een bewijs van intellectueel kunnen. Een dergelijke totaliteit is onder historici ver te zoeken. Het komt zelden voor dat historici literaire teksten gebruiken als bronnen voor hun analyse van de geschiedenis. Welke geschiedkundige zal bijvoorbeeld op Robert Musil's roman *Der Mann ohne Eigenschaften* of op Joseph Roth's roman *Radetzky marsch* teruggrijpen om de ondergang van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie te kunnen verstaan? Omgekeerd valt de gebruikelijke literatuurgeschiedschrijving te verwijten dat daarin nauwelijks rekening wordt gehouden met sociologische gegevens zoals de hoogte van oplagen

en de sociale stratificatie van lezers. In de literatuurgeschiedenissen die aan de Nederlandse literatuur zijn gewijd komt zelden de vertaalde letterkunde aan bod. Hoe absurd dat is, begrijpt iedereen die de invloed van bijvoorbeeld Franz Kafka op de Nederlandse literatuur na 1940 kent.

Een voorbeeld van een op de totale samenleving en haar uitingsvormen gerichte geschiedschrijving is Jacob Burckhardts *Die Kultur der Renaissance in Italien* uit 1860, in 1922 in de oorspronkelijke versie herdrukt. Burckhardt begint bij 'De staat als kunstwerk' en behandelt daarna de ontwikkeling van het individu, de wedergeboorte van de Klassieke Oudheid, de ontdekking van de wereld en van de mens, het sociale leven en de vieringen en tenslotte de zeden en de religie. Al deze hoofdstukken zijn weer onderverdeeld in analyses van kleinere aspecten van de Renaissance in Italië. Omdat deze studie zoveel omvat, is zij als encyclopedie opgevat en door anderen 'bij de tijd' gehouden. In 1922 begreep Walter Goetz dat Burckhardts werk niet alleen enorm gedetailleerd was, maar ook een cultuurhistorische visie inhield.

Johan Huizinga is in dat spoor van Burckhardt verder gegaan. Voor Huizinga en zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* geldt eveneens dat het een scherp oog heeft voor een breed spectrum van levensfacetten van de veertiende en de vijftiende eeuw. Ook dit werk is aan een visie gekoppeld, met het gevolg dat niet iedere tijdgenoot van Huizinga het als historische studie wenste te accepteren.

De weerbarstigheid van het verleden

Het verleden geeft zich niet zo maar prijs. Die illusie kunnen we wel koesteren op grond van de toename aan kennis over historisch afgebakende tijdsdelen zoals de Baroktijd of de Verlichting. Samen met de famulus Wagner, de assistent van de geleerde Faust uit de gelijknamige tragedie van Goethe kunnen we zeggen: 'Zwar weiss ich viel, doch möcht ich alles wissen', maar het verloop van Faustus leven spreekt een geheel andere taal. Faust is tot het inzicht gekomen dat al de takken van de wetenschap die hij heeft beoefend ('helaas ook de theologie') hem geenszins tot het inzicht in de samenhang van de wereld hebben gebracht. De negentiende eeuw is nog verder gegaan dan de standpunten die Faust aan de ene kant en zijn assistent Wagner aan de andere kant innamen. Wagner staat voor het positivisme en voor de overtuiging van Leopold von Ranke dat de historicus wil weten 'hoe het is geweest'. Faust is opgevolgd door denkers als Schleiermacher en Dilthey. Zij kwamen tot het besef dat de kennis binnen de geesteswetenschap altijd gekoppeld is aan degene die kennis probeert te verwerven. De onderzoeker speelt in hun overtuiging altijd een belangrijke rol in het genereren van betekenis. Dat geldt voor mensen die romans en kunstvoorwerpen lezen en in dat proces zichzelf investeren, en dat geldt evenzeer voor historici die documenten en dateringen lezen, begrijpen en tot een coherent verhaal transformeren. Het verleden is niet alleen weerbarstig, omdat het niet tastbaar present zou zijn, het verzet zich ook tegen eenduidigheid op grond van de aard van het historisch onderzoekswerk. Verstaan is het beantwoorden van de vragen die jij aan het verleden stelt. Ook de historicus bevindt zich in dialoog met zijn of haar gegevens. Deze dialoog kan zuiver of onzuiver zijn. Het gesprek binnen de geschiedbeoefening en de discussie met wetenschapstheoretici laat zien waar de aan het openbare onderzoek inherente subjectiviteit ontaardt in subjectivisme dat niet voor vreemde oren bestemd is.

Het primaat van het verleden

Over het *sprookje* als literair genre bestaan meerclere ontstaanstheorieën. Een daarvan, voortkomend uit de gezinssociologie, ziet het sprookje als het antwoord op problemen die

zich in menselijke gemeenschappen voordeden en voordoen. Een dergelijk probleem is *incest*, in het bijzonder het verlangen van de vader/weduwenaar naar de dochter die op zijn overleden vrouw lijkt. De godsdienst en de publieke moraal verbieden dit verlangen en het verhaal verbeeldt het verbod, bijvoorbeeld in Bontepels uit de *Kinder- und Hausmärchen* van de gebroeders Grimm. De geschiedenis in engere zin zal zelden geëigend zijn voor een dergelijke directe nuttige toepassing. Het is tevens de vraag of een dergelijk direct nut al-[7]tijd mogelijk en gewenst is. Niettemin is de geschiedenis van het hoogste belang als proefruimte, als simulatieruimte met gereduceerd risico. We beleven zonder gevaar te lopen voor lijf en leden. Het woord ‘simulatieruimte’ is mogelijk niet het meest gelukkige om de productiviteit van de bezinning op de geschiedenis aan te tonen. Die productiviteit van degene die zich in de geschiedenis verdiept, ligt in de zo groot mogelijke kennis van alle factoren die tot een dynamisch historisch verband hebben geleid. Daaraan is het scheppende vermogen gekoppeld om het neutrale materiaal tot leven te wekken. ‘Leven’ betekent in dit verband dat een centrum zichtbaar wordt waaruit uiteenlopende verschijnselen hun zin en betekenis ontvangen. Zo kunnen we een verband leggen tussen de psychoanalyse uit de school van Freud, de populariteit van Nietzsches *Also sprach Zarathustra*, de expansie van de grote steden in Midden-Europa, het verdwijnen van de publieke godsdienst uit een stad als Berlijn, de bloei van de apocalypse binnen de schilderkunst en het literaire expressionisme. Dit alles vanuit het bewustzijn dat de scheppende historische geest de dingen ordent en dat iedere ordening opstaat voor revisie en concurrentie van alternatieven.

Nietzsche en de drievoudige omgang met de geschiedenis

Voor alles wat Nietzsche heeft geschreven geldt dat het niet in kort bestek samen te vatten is. Het lot dat Nietzsche heeft getroffen is dat zijn werken tot kernachtige gedachten zijn gereduceerd en daarmee aan hun oorspronkelijke complexiteit zijn onttrokken. Voor *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* geldt dit gevaar eveneens. Desondanks meen ik een essentiële overtuiging uit deze beschouwing te destilleren wanneer ik uitga van de hierin waargenomen tegenstelling van historische kennis enerzijds en leuen anderzijds. Naar Nietzsches oordeel loopt de geschiedbeschouwing het risico om een ‘zuivere wetenschap’ in de zin van de wiskunde te worden. Volgens Nietzsche leidt het denken over geschiedenis volgens de geldende wetenschapsnorm tot inzichten die de macht en kracht van de geschiedenis neutraliseren. Historische vorming kan naar zijn oordeel slechts ontstaan in relatie tot een nieuwe ‘levensstroom’, een cultuur in wording. Deze levensstroom is de hogere macht die de historische vorming bij de hand neemt. Het leven, zo concludeert Nietzsche reeds in het tweede hoofdstuk van zijn essay, heeft de dienst van de geschiedbeschouwing nodig, maar een overdaad aan historische kennis en historisch bewustzijn is volgens hem schadelijk voor het leven: ‘In drieërlei opzicht behoort de historie toe aan het levende: zij behoort hem toe in zijn hoedanigheid van de actieve en naar handeling strevende. Zij is hem toegedaan als de bewarende, behoedende en vererende. En ten slotte is de historie afhankelijk van het leven als het lijdende en naar bevrijding verlangende.’ Met deze drie relaties komen drie soorten van historiebeoefening overeen, een monumentale, een antiquarische en een kritische, als we die tenminste van elkaar kunnen onderscheiden. Het is een risico om in het verband van mijn artikel Nietzsche ten tonele te voeren. In de eerste plaats, omdat het vertalen hier heel dicht bij het vervalsen komt en in de tweede plaats omdat ik de euvele moed heb een deel uit het geheel van zijn denken te lichten. En toch denk ik dat Nietzsche ons behulpzaam kan zijn naar een gefundeerde benadering van de geschiedenis, in het bijzonder de cultuurgeschiedenis. Om te kijken of deze uitspraak waar is, vertaal ik de drie termen die Nietzsche gebruikt, naar begrippen die ik eerder op de huidige vraagstellingen van toepassing vind zijn, zonder hun essentie daarbij te verliezen. Wie de geschiedenis monumentaal bekijkt,

ontleent aan de waarden van de geschiedenis de hoop dat er progressie, vooruitgang ten opzichte van het heden mogelijk is. Deze visie gaat vaak met nostalgie gepaard. De eerbied voor [8] alles dat de patina van het verleden draagt, de antiquarische houding, leidt tot een *statische* beschouwing van de geschiedenis. De kritische manier van omgang met de historie, kijkt naar de geschiedenis vanuit de behoefte die het leven stelt. Dat is de *vitalistische* visie.

Vragen naar de zin zijn vragen naar onszelf

De reden dat ik de historici onder mijn studenten altijd heb aanbevolen om de geschriften van Nietzsche over de geschiedenis te bestuderen, is dat deze filosoof wezenlijke vragen stelt die een hele studie (en nog verder) mee kunnen, vragen die anders mogelijk niet aan de orde komen en het denken van de historicus nodeloos inperken. Een vorm van historische naïviteit is onder de beoefenaars van deze geesteswetenschap geen uitzondering. Ook Nietzsche is gebonden aan de context van zijn tijd, al is hij met die tijd voortdurend in gevecht gewikkeld.

Wanneer we ons in het verdere denken over de houding ten opzichte van de geschiedenis wat losser maken van Nietzsche, kunnen we in ieder geval voortbouwen op de gedachte dat de omgang met de geschiedenis kan inspireren op grond van de grootheid van het verleden, een gevoel van respect kan bijbrengen door de veelvormigheid en complexiteit van het verleden en kan laten nadenken over de zingeving aan het heden en de behoeften van dit heden vanuit de waardevolle impulsen van vroeger.

Het religieuze patroon

Het zal de lezer niet ontgaan zijn dat ik met het vertalen van Nietzsches basisbegrippen een eigen betekenisnuance aan deze begrippen heb gegeven. Het sterkst komt de aanpassing van Nietzsches opvattingen in de distantie ten opzichte van het begrip *leven* tot uitdrukking. Wie het werk van deze filosoof vanuit eigen lectuur kent, weet dat het *leven* bij Nietzsche het centrale woord is dat de waarde in het midden van zijn overtuigingen vertegenwoordigt. Toegepast op een wereldbeschouwing van religieuze aard is met de aldus aangepaste begrippen goed te werken. Een christen-gelovige denkt vanuit een geschiedenis van grote, monumentale feiten, heeft Een christen-gelovige denkt vanuit een geschiedenis van grote, monumentale feiten en heeft eerbied voor de veelvormigheid van het geschapene zoals die zich in de geschiedenis ontplooit eerbied voor de veelvormigheid van het geschapene zoals die zich in de geschiedenis ontplooit en beschouwt de geschiedenis als een der bronnen voor het goede handelen in de eigen tijd en de eigen wereld. Hoe groter de kennis van Gods handelen in de geschiedenis, van Gods scheppende kracht in wat was en wat is, des te betrouwbaarder en inspirerender zal de omgang met de geschiedenis zijn in het licht van de menselijke werkzaamheid binnen de actuele cultuur.

De valkuil van het simplisme

Wie naar het antwoord zoekt op de vraag waarom producten van christelijke huize zelden of nooit in de publieksorganen van seculier Nederland onderwerp van bespreking zijn, doet er goed aan om de schuld niet meteen bij de ander te leg-[9]gen. Wanneer wij met onszelf beginnen, is het van het grootste belang om één valkuil scherp waar te nemen. Die valkuil is ontstaan door het verschil van argumentatie binnen het dominante ‘discours’ van deze tijd en het beroep op bijbels-religieuze noties binnen de christelijke kring. Wanneer de niet-christelijke wereld het gesprek met de door de Bijbel geïnspireerden serieus moet nemen, is het uitstijgen van de laatstgenoemden boven de geloofsargumenten naar een objectiverend niveau van denken noodzakelijk. Christenen zijn sterk geneigd om ieder verdiepend en uitdagend

gesprek met bijbelse noties dood te slaan. Daarom is binnen de kerken minder intellect te vinden dan nodig zou zijn. Wie denkt, kan niet meer bukken voor het stramien van de gehoorzaamheid aan de Schrift. Christenen kunnen hun denken slijpen aan de producten van de geest van anderen. Buitenlanders zijn daarvoor uitstekend te gebruiken, omdat zij niet belast zijn door Nederlandse tegenstellingen uit het verleden. Zo'n buitenlander is de cultuurhistoricus Peter Burke uit Cambridge.

De cultuurgeschiedenis volgens Peter Burke

Peter Burke publiceerde in 2004 een boek met de titel *What is cultural History?* In dit boek vat Burke op zeer heldere en informatieve wijze samen wat er op het gebied van de cultuurgeschiedenis sedert Burckhardt en Huizinga is gebeurd en wat de actuele vragen binnen dit vakgebied zijn. In de inleiding probeert Burke de gemeenschappelijke grondslag van de cultuurhistorici te benoemen: 'The common ground of cultural historians might be described as a concern with the symbolic and its interpretations'. De behoedzaamheid waarmee Burke formuleert, laat zijn aarzeling doorschemeren. Daarom kiest hij ervoor om de geschiedenis van de cultuurgeschiedenis weer te geven. Daarbij ontkomt hij er niet aan om de besproken benaderingen te wegen. Burke begint met de grote traditie op het gebied van de cultuurgeschiedenis en noemt in dat verband de Engelsen Matthew Arnold en Edward Tylor. Het zijn vooral Burckhardt, Huizinga en G.M. Young die de status van classicus ontvangen. Na hen vindt een ommezwaai plaats in de richting van de historische antropologie waarbij vooral Clifford Geertz en Claude Lévi-Strauss het voortouw nemen. Bij hen is de cultuur een patroon van betekenissen die in symbolen concrete vorm hebben aangenomen. De cultuur is naar hun opvatting een systeem van overgeërfde opvattingen die in symbolische vormen zijn uitgedrukt, die de mens in staat stellen om te communiceren. Na de antropologische wending constateert Burke vanaf ongeveer 1982 een nieuw paradigma met betrekking tot de cultuurgeschiedenis: 'New Cultural History'. Als theoretici van dit nieuwe paradigma noemt hij Mikhail Bakhtin, Norbert Elias, Michal Foucault en Pierre Bourdieu. Het laatste hoofdstuk van zijn boek wijdt Burke aan de vraag, wat er aan gene zijde van 'New Cultural History' zou kunnen gebeuren. Wat wordt de toekomst van de cultuurgeschiedenis. Drie scenario's verschijnen in beeld: ten eerste de terugkeer van de traditionele cultuurgeschiedenis met Burckhardt als merknaam. Ten tweede een uitbreiding van de 'New Cultural History' naar onontgonnen gebieden van cultuuronderzoek. Ten derde de revanche van de sociale geschiedenis op de reductie van de samenleving tot cultuur. In zijn toelichting bij de drie scenario's noemt Burke de betekenis van het verhaal met betrekking tot historische gebeurtenissen. In aansluiting daarbij biedt zich het perspectief aan van cultuurhistorisch onderzoek naar de verhalende verbeelding van gebeurtenissen van sociale en culturele aard. Verhalen bezitten volgens Burke het vermogen om verschillende gezichtspunten uit te drukken. Verhalen maken conflicten toegankelijk voor het denken en verzetten zich tegen de tendens tot fragmentatie.

Zonder dat ik Peter Burke tot maat aller dingen wil verheffen, beschouw ik zijn samenvatting van de cultuurhistorie en zijn poging om een toekomstperspectief voor de cultuurgeschiedenis te bieden als zeer waardevol. Burke verschaft de onderzoekers van diverse plimage een gemeenschappelijke gespreksbasis. Hij laat keuzes en mogelijkheden uit heden en verleden de revue passeren. Daar is vanuit een levensbeschouwelijk standpunt op in te haken. Vooral in verband met de discussie over de historische canon kan het standpunt van christen-historici van groot belang zijn, wanneer zij de wezenlijke betekenis van de narratieve, verhalende verwerking van het verleden op de voorgrond plaatsen.

De belangrijkste conclusie na het lezen van Burke luidt dat de cultuurgeschiedenis uiteenlopende gebieden van kennis over een als eenheid begrepen periode tracht te integreren. Burke laat op zijn vogelvlucht de gevaren van eenzijdigheid zien. Bovenal toont hij aan dat feiten altijd gepaard gaan met reflectie en met ordening tot een bepaald patroon. De stem van Nietzsche is hier moeiteloos aan toe te voegen. Elk denken over de geschiedenis werpt de schaduw van het eigen levensgevoel over de vergaarde kennis uit. We kunnen het ook positiever stellen, namelijk met de laatste woorden die Huizinga in het ‘Voorbericht bij den eersten druk’ van zijn *Herfsttij* schreef: ‘*Vormen* van het leven en van de gedachte zijn het, wier beschrijving hier beproefd is. Den wezenlijken *inhoud* te benaderen, die in die vormen heeft gerust, zal het ooit het werk zijn van geschiedkundig onderzoek?’ We kunnen daar volmondig ja op zeggen en tezelfdertijd is de discussie over dit ‘ja’ geopend.

Personalia

Dr. Hans Ester doceert literatuurwetenschap aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Nota bene

- Het in *Transparant* 13.1 afgedrukte artikel van Ester bevat voetnoten, anders dan deze digitale versie.
- Dit artikel is met OCR gescand, waardoor er nog kleine foutjes in kunnen staan (EK).